

Socio-demographic characteristics and marketing problems of tea growing farms in Rize province

Rize ilindeki çay yetiştiren işletmelerin sosyo-demografik özellikleri ve pazarlama sorunları

İlayda ÖZGÜMÜŞ¹, Bahri KARLI¹

¹Isparta University of Applied Sciences, Faculty of Agricultural Sciences and Technologies, Isparta, Turkey.

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFO

Makale tarihçesi / Article history:

Geliş tarihi /Received:23.05.2019

Kabul tarihi/Accepted:06.08.2019

Keywords:

Tea growing farm, socio-demographic characteristics, marketing, Rize.

✉ Corresponding author: İlayda ÖZGÜMÜŞ

✉: ilaydao zgumus@hotmail.com

ÖZET / ABSTRACT

Aims: In this study, socio-economic structure and marketing problems of tea growing farms in Rize province were investigated.

Methods and Results: Study were carried out in Merkez, Fındıklı, Ardeşen and Çayeli districts of Rize Province where the tea cultivation is intensive in 2017 production period. The sample farms were determined according to the Neyman method and the data were obtained by face-to-face interviews with 90 tea-growing farmers. According to the research results it was determined that 8.79 decares of average farm land, average of 4.31 people per house, average farmers old of 52.31 years, 32.16 years of experience in tea cultivation of the farmers, the majority (84.13%) tea leaf producers preferring marketing their product to ÇAYKUR and the main reason for this preference was reliability of it, and 55.56% of the producers stating marketing and quota limitation (58.06%) problems.

Conclusions: It has been determined that the education level of the producers and their experience in tea cultivation were high, they have problems in the marketing of their products and they usually sell the tea-leaf to ÇAYKUR.

Significance and Impact of the Study: Rize is ranked in the first place in the tea production in Turkey. Due to the climate and land topography of Rize province, it is suitable for tea production and there is no other alternative crop that can be substituted for tea. Therefore, tea farming is the most important source of income for producers.

Atıf / Citation: Özgümüş İ, Karlı B (2019) Socio-demographic characteristics and marketing problems of tea growing farms in Rize province. *MKU. Tar. Bil. Derg.* 24(2) : 129-139

GİRİŞ

Çay (*Camellia sinensis*), çaygiller familyasından (Theaceae) nemli bölgelerde yetiştirilen yaprakları içecek üretiminde kullanılan bir tarla bitkisidir (Üstün ve Demirci, 2013). Sanayi bitkisi özelliği gösteren çayın ortalama ömrü 60 yıl civarında olup yaprak dökmeyen bir ağaçtır. Dünyada ilk defa Çin ve Hindistan'da üretilmeye başlanan çayın anavatanı Assam'dır (Anonim, 2018a). Türkiye'de çay yetiştirilmesine ait ilk denemeler Japonya'dan getirilen tohumlarla Bursa ilinde yapılmış fakat iklimsel faktörler nedeniyle başarılı olmamıştır.

Günümüzde ise çay Doğu Karadeniz'in kıyı şeridinde yer alan Sarp-Trabzon/Araklı arasında ve 10-35 km kadar iç kesimlerde dar bir alanda üretilmektedir (Seyis, 2018). Çay; tadı, kokusu, aroması ve sağlık üzerindeki olumlu etkisi sebebiyle dünyada ve Türkiye'de sudan sonra en çok tüketilen içecektir. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri ucuz olmasının yanında, rahatlatıcı bir içecek olmasıdır (Sarı, 2010). Çay toplumun her kesiminden tercih edilmesinin yanı sıra içerisinde barındırdığı sağlığa yararlı birçok mineral ve vitamin açısından önemlidir. Yaprakları astım tedavisi, göğüs anjini, periferik damar hastalığı gibi hastalıkların

tedavisinde kullanılır. Ayrıca güçlü bir antioksidan olması, tümör gelişimini ve yayılımını engellemesi, sindirim gibi pek çok konuya fayda sağlaması nedeniyle önemli bir üründür (Anonim, 2018b).

Dünyada, 2017 yılı verilerine göre, çay, yaklaşık 50 ülkede yetiştirilmektedir. Ancak, yetiştiricilikte öne çıkan on (10) ülke, dünyadaki çay üretiminin yüzde 90'ından fazlasını üretmektedir. Bu ülkeler; Çin, Hindistan, Kenya, Sri Lanka, Vietnam, Türkiye, İran, Endonezya, Arjantin ve Japonya'dır. Bu ülkeler arasında Çin en büyük üretici ülkedir. Türkiye ise %3.84'lük pay ile dünya çay üretiminde 5. sırada yer almaktadır (Anonim, 2019a).

Türkiye, sahip olduğu coğrafi özellikleri ve buna bağlı olarak oluşan ekolojik zenginlikleriyle anavatanı olan veya dışarıdan gelen birçok çeşidin kaliteli şekilde yetiştirildiği bir ülkedir. Bunun yanı sıra kırsal nüfus oranı, tarımdaki istihdam, tarımın GSYH'ya oranı, dış ticaretteki payı ve tarım topraklarının büyüklüğü açısından avantajlara sahiptir (Bakırcı, 2005). Bu duruma güzel bir örnek ise Doğu Karadeniz bölümünde çay yetiştiriciliğinin yapılmasıdır (Özcan ve Yazıcıoğlu, 2013). Çay tarımı Türkiye'de küçük aile işletmeciliği şeklindedir. Bölgenin ekonomisine önemli bir katkı sağlayıp, gelir dağılımını dengede tutup, bölgesel göçün azalmasına katkı sağlamaktadır (Anonim, 2018b).

Rize ili, Türkiye çay üretiminde birinci sırada yer almaktadır. Rize ilinde, 2017 yılı itibarıyla toplam 557.412 dekar alanda 903.660 ton çay üretimi gerçekleşmiştir. Bu miktar, Türkiye toplam çay üretiminin %69.51'ini oluşturmaktadır (Anonim, 2019b). Türkiye'de çayın ihracat miktarı yaklaşık 24.904 tondur (Anonim, 2018c). Üretilen çayın büyük çoğunluğu ülke içinde tüketilmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye'de çay üretiminde ilk sırada yer alan Rize ilindeki çay işletmelerinin sosyo-demografik özellikleri ve pazarlama yapısı irdelenmiş, çayın pazarlamasında yaşanan sorunlar ortaya konulmuştur.

MATERYAL ve YÖNTEM

Materyal

Araştırmanın ana materyalini, Rize ilinde çay yetiştiriciliğinin yapıldığı ilçelerdeki (Merkez, Çayeli, Ardeşen, Fındıklı) üreticilerden anket yolu ile elde edilen orijinal nitelikli veriler oluşturmuştur. Anket verileri 2017 üretim dönemini kapsamaktadır. Çalışmada ayrıca konuya ilgili çalışmalar, istatistik veriler (TÜİK, FAO, ÇAYKUR vb.) ve raporlardan da yararlanılmıştır.

Yöntem

Örnek işletme sayısının belirlenmesinde kullanılan yöntem

Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (ÇAYKUR) teknik elemanlarından ve çay yetiştiriciliği ile ilgili kayıtlarından elde edilen bilgiler doğrultusunda Rize ilindeki dört (4) ilçe "Gayeli Örneklem" yöntemine göre belirlenmiştir. Bu ilçelerdeki yetiştiriciler araştırmanın ana kitlesini oluşturmuştur. 2017 yılı verilerine göre, Türkiye'deki çay dikim alanlarının %67.89'u Rize ilinde bulunmaktadır. Anket çalışması yapılan ve verilerin toplandığı dört ilçe, Rize ilindeki çay dikim alanlarının %60.57'sini oluşturmaktadır.

Anket yapılacak örnek işletme sayısının belirlenmesinde tabakalı örneklem yönteminden "Neyman Yöntemi" kullanılmıştır (Yamane, 2001). Buna göre ana kitleyi temsil edecek örnek sayısı aşağıdaki formülle hesaplanmıştır.

$$(\sum NhSh)^2$$

$$n = \frac{(\sum NhSh)^2}{N^2D^2 + \sum NhSh^2}$$

Formülde:

n = Örnek Hacmi

N = Ana kitledeki toplam birim sayısı

Nh = h tabakadaki birim sayısı

Sh = h tabakanın standart sapması

Sh² = h tabakasının varyansını gösterir.

D² = d² / z²

d² = Ana kitle ortalamasından izin verilen hata miktarı (Ortalamadan %10 sapma)

z² = İzin verilen güvenlik sınırının dağılım tablosundaki değeridir (araştırmada %90 güven sınırı öngörülmüştür).

Yukarıdaki formül kullanılarak yapılan hesaplama sonucunda %90 güvenilirlik sınırları ve %10 hata payı ile toplam 90 işletme örneğe seçilmiştir. İşletmelerden anket yöntemi ile toplanan veriler bilgisayar ortamında analiz edilerek çizelgeler oluşturulmuş ve bu çizelgeler mutlak ve nispi dağılımlar ile basit ve tartılı ortalamalar yöntemi kullanılarak yorumlanmıştır.

Ele alınan işletmeler genişlik gruplarına göre dört (4) tabakaya ayrılmıştır. 2017 yılı çay üretim alanları dikkate alınarak Rize Merkez ilçede 34 (%37.8), Çayeli'nde 23 (%25.6), Ardeşen'de 17 (%18.9) ve Fındıklı'da 16 (%17.7) olmak üzere toplam 90 çay işletmesi incelenmiştir (Çizelge 1).

Çizelge 1. İşletme genişlik gruplarına göre örnek işletme sayıları

İşletme Genişlik Grupları (Dekar)	Merkez	Çayeli	Ardeşen	Fındıklı	Toplam
I. Grup	1 - 4.99	15	10	10	45
II. Grup	5 - 9.99	8	5	3	18
III. Grup	10 - 14.99	8	2	2	14
IV. Grup	15 - +	3	6	2	13
Toplam		34	23	17	90
%		37.8	25.6	18.9	100.0

BULGULAR ve TARTIŞMA

Türkiye’de ve Rize İlinde Çay Üretimi

Çay, Doğu Karadeniz bölgesinin ve özellikle Rize ilinde yetiştiriciliği yapılan önemli bitkisel ürünlerden biridir. Türkiye’de 1991-2018 döneminde çay yetiştirilen alan ve yaş çay yaprağı üretiminin gelişimi Çizelge 2’de verilmiştir. Türkiye’de 1991 yılında toplam çay yetiştirilen alan 836.390 dekar iken, 281 dekar azalarak 2018 yılında 836.109 dekara düşmüştür. İncelenen dönemde çay yetiştirilen alanların 1995-2016 döneminde azaldığı görülmektedir. Bu azalmanın temel nedeni, çay bahçelerinin en son 93/5096 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 1994 yılında ruhsatlandırılmasıdır (Resmi Gazete, 1994). Bu karar ile hem mevcut ruhsatlı çay bahçelerinin yeniden ölçülmek suretiyle ruhsatları yenilenmiş hem 1994 yılına kadar ruhsatsız olarak tesis edilen çay bahçelerine ilk defa ruhsat verilmiş hem de ruhsatlandırma işlemleri 2018 yılına kadar devam etmiştir. 1994 yılındaki ruhsatlandırma işlemleri sonucunda 767 bin dekar çaylık alan tespit edilmiştir.

Dolayısıyla, 2018 yılında çay yetiştirilen alan, 1991 yılındaki çay yetiştirilen alana yakın bir değeri göstermektedir.

Türkiye’de yaş çay yaprağı üretim miktarına bakıldığında, 1991 yılında 682.858 ton olan üretim yaklaşık 2.2 kat artarak 2018 yılında 1.500.000 tona ulaşmıştır. 1991-2018 döneminde, özellikle 1995 yılından sonra üretim miktarında önemli artışlar olmuştur. Bu artışın gerçekleşmesinde, 1994 yılında yürürlüğe giren 93/5096 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile çay bahçelerinin ıslah edilmesi ve kaliteli çay üretiminin gerçekleştirilmesi için uygulamaya konulan “her yıl çay bahçelerinin 1/5 oranında budanması ve budamadan dolayı üreticilerin uğradıkları gelir kaybının tazminat olarak üreticilere ödenmesi” ile ilgili çalışmaların yapılması sonucunda, çay bahçelerinin gençleşmesi ve genç çay bahçelerinden daha fazla üretim elde edilmesi olarak yorumlanabilir. Nitekim, bu durum 1995-2018 döneminde birim alandan elde edilen verim artışında da önemli artışın olduğu ile aynı paralellik gösterdiğini ortaya koymaktadır (Çizelge 2).

Çizelge 2. Türkiye’de çay üretimindeki gelişmeler

Yıllar	Çay Yetiştirilen Alan		Yaş Çay Yaprağı Üretim Miktarı		Verim	
	Dekar	İndeks	Ton	İndeks	Kg/Dekar	İndeks
1991	836 390	100.0	682 858	100.0	816.4	100.0
1995	766 090	91.6	523 465	76.6	683.4	83.7
2000	777 500	92.5	758 038	111.0	975.0	119.4
2005	766 250	91.6	1 192 004	174.5	1555.6	190.5
2010	758 641	90.7	1 305 566	191.1	1720.9	210.8
2015	762 073	91.1	1 327 934	194.4	1742.5	213.4
2016	763 609	91.3	1350 000	197.7	1767.9	216.5
2017	821 079	98.2	1 300 000	190.4	1583.2	193.9
2018	836 109	99.9	1 500 000	219.6	1794.0	219.4

Kaynak: Anonim, 2019b

Türkiye’deki çay yetiştirilen alan ve yaş çay yaprağı üretiminde Rize ili önemli bir potansiyele sahiptir. Çay yetiştirilen alanların %67.0’si Rize ilinde bulunmakta ve yaş çay yaprağı üretiminin %68.2’si Rize ilinde gerçekleştirilmektedir. Hem çay yetiştirilen alanda hem

üretim miktarında Rize ilini; Trabzon, Artvin, Giresun ve Ordu illeri takip etmektedir. Verim sıralamasında, Rize ili birinci sırada yer almaktadır. Rize ilinden sonra; Trabzon, Giresun, Artvin ve Ordu illeri yer almaktadır. Rize ilindeki yaş çay yaprağı verimi Türkiye ortalamasının üzerinde,

diğer iller ise Türkiye ortalamasının altında yer almaktadır (Çizelge 3).

Çizelge 3. Türkiye’de çay üreticisi iller (2018)

İller	Alan (Dekar)	Toplamdaki Payı (%)	Üretim (Ton)	Toplamdaki Payı (%)	Verim (Kg/da)	Verim Sıralaması
Rize	560 153	67.0	1 022 761	68.2	1 826	1
Trabzon	166 075	19.9	295 210	19.7	1 778	2
Giresun	20 327	2.4	34 530	2.3	1 699	3
Artvin	89 459	10.7	147 347	9.8	1 647	4
Ordu	95	-	152	-	1 600	5
Türkiye	836 109	100.0	1 500 000	100.0	1 794	-

Kaynak: Anonim, 2019b

İncelenen İşletmelerde Arazi Kullanım Durumu

İncelenen işletmelerde, ortalama işletme büyüklüğü 8.79 dekar'dır. İşletme genişlik grupları itibariyle ortalama işletme büyüklüğüne bakıldığında; I. grup işletmelerde 3.10 dekar, II. grup işletmelerde 6.30 dekar, III. Grup işletmelerde 11.11 dekar ve IV. Grup işletmelerde 29.42 dekar olarak bulunmuştur. Dağ (1996), yaptığı bir çalışmada çay işletmelerinde ortalama işletme genişliğini 14.31 dekar olarak bulmuştur. Rize ilinde, 2016 yılı itibariyle 547.135 dekar alanda 131.443 üretici çay üretilmektedir (Anonim, 2016). Bu verilere göre, ortalama işletme genişliği 4.16 (547135/131443 = 4.16) dekar olarak hesaplanmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre tespit edilen ortalama işletme büyüklüğü (8.79 da), Rize ilin genelinde çay yetiştirilen alanlardaki ortalama işletme büyüklüğünden (4.16 da) daha yüksek bulunmuştur.

İncelenen İşletmelerin Sosyo-Demografik Özellikleri

Çalışmada, çay yetiştiriciliği yapan işletmecilerin; yaş, eğitim durumu, çay yetiştiriciliğindeki deneyimi ve aile üye sayısı ile işletmelerin nüfus yapısı gibi kriterler incelenmiştir.

İncelenen işletmelerde, işletmecilerin ortalama yaşı 52.31 yıldır. Bu durum I. grup işletmelerde 51.36 yıl, II. grup işletmelerde 49.11 yıl, III. grup işletmelerde 56.57 yıl, IV. grup işletmelerde ise 55.46 yıl olarak hesaplanmıştır (Çizelge 4). Türkiye'nin farklı bölgelerinde bazı çalışmalarda işletmecilerin ortalama yaşını; Acar ve Gül (2015) 40.78 yıl, Gül ve ark. (2016) 49.70 yıl, Başbuğ ve Gül (2016) ise 44.00 yıl olarak bulmuşlardır. Çay yetiştiriciliği yapan işletmecilerin, diğer bölgelerde ve farklı üretim faaliyetinde bulunan işletmecilere göre yaşlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Belirtilen bu yaş göstergeleri, Türkiye’de üretim faaliyetinde bulunan çiftçilerin yaşlarının giderek arttığını ve üretim

faaliyetinde bulunanların yaşlı kişilerden olduğunu göstermektedir.

Rize ilinde 2017 yılı verilerine göre ortalama hane büyüklüğü 3.2 kişidir. Araştırma sonucuna göre, ilde çay yetiştiriciliği yapan işletmelerinde ortalama aile üye sayısı 4.31 kişi olarak tespit edilmiştir. Bu durum I. grup işletmelerde 3.67 kişi, II. grup işletmelerde 4.78 kişi, III. grup işletmelerde 5.54 kişi ve IV. grup işletmelerde 5.54 kişi olarak hesaplanmıştır (Çizelge 4). Yapılan bazı çalışmalarda ortalama aile üye sayısı; Gül ve Parlak (2017) 4.22 kişi, Mesci ve Karlı (2018) 2.78 kişi, Gül ve ark. (2018) 6.38 kişi olarak belirlemişlerdir. Yapılan çalışmalarda, kırsal alandaki ortalama hane büyüklüğünün kentlere göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin farklı yörelerinde ve farklı üretim faaliyetinde bulunan tarım işletmelerindeki ortalama aile birey sayısının farklılık arz etmesi; tarım işletmelerinin büyüklüğüne, üretim desenine, entansif ve ekstansif üretim şekline ve işletmelerin gelir düzeyine bağlı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü işletmelerdeki gelir düzeyi azaldıkça, tarım sektöründen diğer sektörlerle geçiş daha fazla olmaktadır.

İncelenen işletmelerde, işletmecilerin çay yetiştiriciliğindeki deneyim süresi ortalama 32.16 yıl olarak hesaplanmıştır. I. grup işletmelerde 30.47 yıl, II. grup işletmelerde 31.11 yıl, III. grup işletmelerde 31.71 yıl, IV. grup işletmelerde ise 38.46 yıl olarak bulunmuştur (Çizelge 4). Farklı üretim faaliyetinde bulunan çiftçilerin deneyim süreleri irdelendiğinde; sarımsak üretimi yapan üreticilerin 22.11 yıl (Gül ve ark. 2018), taze fasulye yetiştiriciliği yapan üreticilerin 14.68 yıl (Gül ve Parlak, 2017) ve havuç yetiştiren üreticilerin 18.11 yıl (Acar ve Gül, 2015) olduğu belirlenmiştir. Çay yetiştiren işletmelerde, yetiştiricilikteki deneyim süresinin yüksek olması, çayın çok yıllık bitki olması ve üretimden hemen vazgeçilememesinin bir sonucu olarak görmek mümkündür. Diğer üretim faaliyetleri tek yıllık olup,

yıllara göre farklı ürünlerin yetiştirilebilmesinin mümkün olduğu ve üretimden vazgeçilmesinin kolay olduğu üretim faaliyetleridir.

Çizelge 4. İşletmecinin yaşı, ortalama aile üye sayısı, çay yetiştiriciliğindeki deneyim süresi

İşletme genişlik grupları	İşletmecinin yaşı (yıl)	Ortalama aile üye sayısı (kişi)	Çay deneyim süresi (yıl)
I	51.36	3.67	30.47
II	49.11	4.78	31.11
III	56.57	4.64	31.71
IV	55.46	5.54	38.46
Ortalama	52.31	4.31	32.16

İşletmelerdeki aile nüfusunun %4.20'si 0-6 yaş grubunda, %12.20'si 7-14 yaş grubunda, %52.20'si 15-49 yaş grubunda ve %31.40'ı 50 yaş ve üzeri grubunda yer aldığı tespit edilmiştir (Çizelge 5). 2017 yılı verilerine göre, toplam nüfusun Türkiye'de %46.8'i, Rize ilinde ise %60.0'ı 50 yaş ve üzeri grubunda yer almaktadır (Anonim, 2019c). Araştırma sonucu elde edilen veriler hem Türkiye hem Rize ilindeki oranlardan daha düşüktür. Bu durum, araştırma alanında daha genç nüfusun

bulduğunu ve üretim faaliyetinde yer aldığını göstermektedir. İşletmeler ortalaması 4.21 kişiden oluşan aile nüfusunun %50.66'sını kadınlar ve %49.34'ünü erkekler oluşturmaktadır. 2017 Yılı verilerine göre Rize ilinde toplam nüfusun %49.83'ünü erkekler ve %50.17'sini kadınlar oluşturmaktadır. Araştırma sonuçları ile Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri birbiri ile hemen hemen aynı olup, örtüşmektedir.

Çizelge 5. İşletmelerde yaş gruplarına göre aile nüfusu

İşletme genişlik grupları	0-6	7-14	15-49	50+	Kadın	Erkek	Toplam
	Sayı (kişi)						
I	0.11	0.42	1.96	1.11	1.76	1.84	3.60
II	0.44	0.94	2.44	0.89	2.33	2.39	4.72
III	0.14	0.36	2.00	1.86	2.14	2.21	4.36
IV	0.23	0.46	2.92	1.85	3.15	2.31	5.46
Ortalama	0.20	0.52	2.27	1.34	2.13	2.08	4.21
Oran (%)							
I	3.09	11.73	54.32	30.86	48.77	51.23	100.00
II	9.41	20.00	51.76	18.82	49.41	50.59	100.00
III	3.28	8.20	45.90	42.62	49.18	50.82	100.00
IV	4.23	8.45	53.52	33.80	57.75	42.25	100.00
Ortalama	4.20	12.20	52.20	31.40	50.66	49.34	100.00

İncelenen işletmelerde, işletmelerin eğitim düzeyi işletme genişlik gruplarına göre tespit edilmiştir. Araştırma kapsamındaki örnek işletmelerde okuryazar olmayan nüfus belirlenmemiştir. İşletmelerdeki tüm aile bireyleri okuryazardır. Çay yetiştiriciliği yapılan işletmelerdeki aile nüfusunun; %38.89'u ilkökul, %20.00'si ortaokul, %20.00'si lise ve %21.11'i üniversite

mezunu olduğu tespit edilmiştir (Çizelge 6). Birinci ve ikinci grup işletmelerdeki aile bireylerinin eğitim düzeyi; üçüncü ve dördüncü gruptaki işletmelere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. 2017 yılı itibarıyla, 6 yaş ve üzeri okuryazar olmayanların oranı Türkiye'de %3.26 iken, Rize ilinde %3.65'tir (Anonim, 2019d).

Çizelge 6. Aile nüfusunun eğitim düzeyi

İşletme genişlik grupları	Sayı (kişi)					Toplam
	İlkokul	Ortaokul	Lise	Üniversite		
I	17	5	7	16		45
II	6	4	6	2		18
III	6	4	3	1		14
IV	6	5	2	0		13
Toplam	35	18	18	19		90
	Oran (%)					
I	37.78	11.11	15.56	35.56		100.00
II	33.33	22.22	33.33	11.11		100.00
III	42.86	28.57	21.43	7.14		100.00
IV	46.15	38.46	15.38	0.00		100.00
Toplam	38.89	20.00	20.00	21.11		100.00

İşletmelerde meslek grupları incelendiğinde; işletmelerin %41.11'i emekli (işçi ve memur emeklisi). %18.89'u işçi, %18.89'u esnaf, %11.11'i özel sektörde çalışan kişiler, %10.00'unun ise memur olduğu tespit edilmiştir. I.grup işletmelerde %35.56 ile en fazla paya sahip olan emeklilerdir. Emeklilerden sonra %22.22 ile esnaf, %17.78 ile işçi, %15.56 ile memur ve %8.89 ile özel sektörde çalışanlar yer almaktadır. II. grup işletmelerde de emekliler %33.33 ile en fazla paya sahiptir.

Emeklilerden sonra %22.22 ile işçi ve özel sektör, %16.67 ile esnaf ve %5.56 ile memurlar gelmektedir. III. grup işletmelerin %57.14'ünün emekli, %21.43'ünün işçi, %14.29'unun esnaf, %7.69'unun ise özel sektörde olduğu tespit edilmiştir. IV. grup işletmelerde %53.85 ile emekliler en fazla paya sahiptir. Emeklileri %15.38 ile işçi ve esnaf, %7.69 ile memur ve özel sektörde çalışanlar takip etmektedir (Çizelge 7).

Çizelge 7. Ana faaliyet alanı çay yetiştiriciliği olan işletmelerde ek elir kaynakları

İşletme genişlik grupları	İşletmecilerin meslek grupları (kişi)					Toplam
	Memur	Emekli	İşçi	Esnaf	Özel Sektör	
I	7	16	8	10	4	45
II	1	6	4	3	4	18
III	0	8	3	2	1	14
IV	1	7	2	2	1	13
Toplam	9	37	17	17	10	90
	Oran (%)					
I	15.56	35.56	17.78	22.22	8.89	100.00
II	5.56	33.33	22.22	16.67	22.22	100.00
III	0.00	57.14	21.43	14.29	7.14	100.00
IV	7.69	53.85	15.38	15.38	7.69	100.00
Toplam	10.00	41.11	18.89	18.89	11.11	100.00

İşletmecilerin meslek grupları değerlendirildiğinde, çay yetiştiriciliği yapan üreticiler aynı zamanda diğer gelir kaynağı olan mesleklerde de çalıştığı görülmektedir. Çay yetiştiriciliği faaliyetinde bulunan üreticiler, çay yetiştiriciliğini ek bir gelir kaynağı olarak yapmaktadırlar.

Bu durum, bölgede çay yetiştiriciliği üretim faaliyeti dışında tarımsal üretim faaliyetinin olmamasından ve çay yetiştiriciliğinde diğer bitkisel üretim faaliyetlerine göre işgücü ihtiyacının fazla talep edilmemesinden kaynaklanabilir.

İşletmecilerin tarımsal kuruluşları ziyaret etme sıklığı

İşletmecilerin, çay yetiştiriciliği ve diğer üretim faaliyetleri kapsamında tarımsal kuruluşları ziyaret etme sıklığı irdelenmiştir. Çalışmanın yapıldığı bölgede, işletmecilerin %43.33'ü tarımsal kuruluşları hiç ziyaret etmedikleri, %4.44'ü haftada 1 kez, %4.44'ü ayda 1-2 kez, %7.78'i yılda 3-4 kez, %40.00'inin da yılda 1-2 kez ziyaret ettiği tespit edilmiştir. I. grupta yer alan işletmecilerin %55.56'sı tarımsal kuruluşları hiç ziyaret etmezken, %31.11'i yılda 1-2 kez, %8.89'u yılda 3-4 kez,

%4.44'ünün haftada bir kez ziyaret ettiği belirlenmiştir. II. grupta yer alan işletmecilerin %22.22'si hiç ziyaret etmezken, %55.56'sı yılda 1-2 kez, %11.11'i ayda 1-2 kez, %5.56'sı haftada 1 kez, %5.56'sının ise yılda 3-4 kez ziyaret ettiği görülmektedir. III. gruptaki işletmecilerin %42.86'sı yılda 1-2 kez ziyaret ederken, %14.29'u yılda 3-4 kez, %7.14'ü ayda 1-2 kez, %35.71'i ise hiç ziyaret etmemiştir. IV. Grup işletmecilerin ise %46.15'i yılda 1-2 kez, %7.69'sı haftada 1 kez ve ayda 1-2 kez ziyaret ederken, %38.46'sı hiç ziyaret etmemiştir (Çizelge 8).

Çizelge 8. İşletmecilerin tarımsal kuruluşları ziyaret etme sıklığı

İşletme genişlik grupları	İşletmecilerin tarımsal kuruluşları ziyaret etme sıklığı (kişi)					
	Haftada 1 kez	Ayda 1-2 kez	Yılda 3-4 kez	Yılda 1-2 kez	Hiç	Toplam
I	2	0	4	14	25	45
II	1	2	1	10	4	18
III	0	1	2	6	5	14
IV	1	1	0	6	5	13
Toplam	4	4	7	36	39	90
	Oran (%)					
I	4.44	0	8.89	31.11	55.56	100.00
II	5.56	11.11	5.56	55.56	22.22	100.00
III	0	7.14	14.29	42.86	35.71	100.00
IV	7.69	7.69	0	46.15	38.46	100.00
Toplam	4.44	4.44	7.78	40.00	43.33	100.00

Çay yetiştiriciliği yapan işletmecilerin tarımsal kuruluşları az ziyaret etmeleri bilgiye ihtiyaçlarının olmamasından değil; üreticilerin eğitim düzeylerinin yüksek olması, ek bir iş alanlarının bulunması ve çay yetiştiriciliğinde diğer üretim faaliyetlerine göre daha az yetiştiricilik problemlerinin olması etkili olabilir.

İşletmecilerin kooperatife üye olma durumları

Gelişmişliğin göstergelerinden biri de üreticilerin örgütlenmesidir. Örgütlenme ile gelişmişlik arasında doğru bir ilişki vardır (Karlı ve ark., 2018). Üreticilerin tarımsal amaçlı kooperatiflere üye olması girdi temini, tarımsal ürünlerin pazarlanması ve birlikte hareket edebilme açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla, üreticilerin tarımsal kooperatiflere üye olma durumları irdelenmiş ve Çizelge 9'da verilmiştir. Tarım kredi kooperatifine üye olan işletmecilerin; %36.36'sı II. Grupta, %31.81'i I. grupta, %18.19'u III. grupta, %13.64'ü ise IV. grupta yer almaktadır.

İncelenen işletmelerde, işletmecilerin tarımsal kalkınma kooperatifine üye olanların tamamı I. grupta yer almaktadır. Çay ekicileri kooperatifine üye olan işletmecilerin %25'i I. grupta, %75'i ise III. grupta yer almaktadır. 53/41 sayılı tarımsal kalkınma kooperatifine üye olan işletmecilerin %50.00'si I. grupta, %50.00'si ise II. grupta yer aldığı tespit edilmiştir.

İşletmelerin Çay Pazarlama Kanalı

Üreticiler, üretmiş oldukları çayı devlet veya özel sektördeki çeşitli firmalara satabilmektedir. İncelenen işletmelerde, işletmecilerin %84.13'ü öncelikli olarak ÇAYKUR'u tercih ederken, %15.87'si ise özel sektörü tercih etmektedir. Birinci grupta işletmecilerin %80.72'si, ikinci grupta işletmecilerin %78.00'i, üçüncü grupta işletmecilerin %85.71'i, dördüncü grupta ise işletmecilerin %92.30'unun ÇAYKUR'u öncelikli olarak tercih ettikleri tespit edilmiştir (Çizelge 10).

Çizelge 9. İşletmecilerin kooperatife üye olma durumları

İşletme genişlik grupları	Üreticilerin Kooperatife Üye Olma Durumları (%)			
	Tarım Kredi	Tarımsal Kalkınma	Çay Ekicileri	53/41 Tarımsal Kalkınma
I	31.81	100	25.00	50.00
II	36.36	0	0	50.00
III	18.19	0	75.00	0
IV	13.64	0	0	0
Toplam	100	100	100	100

Çizelge 10. İşletmelerin öncelikli tercihleri (%)

İşletme genişlik grupları	Devlet (ÇAYKUR)	Özel Sektör	Toplam
I	80.72	19.28	100.00
II	78.00	22.00	100.00
III	85.71	14.29	100.00
IV	92.30	7.70	100.00
Ortalama	84.13	15.87	100.00

Çay yaprağı yetiştiricilerinin alıcıyı tercih etme durumundaki bazı kriterler Çizelge 11'de verilmiştir. Buna göre, işletmecilerin; %55.56'sı itimat-güven duyması, %13.33'ü iyi fiyat vermesi, %13.33'ü peşin ödeme yapması, %7.78'i ise kotasını doldurmak için

tercih ettiği tespit edilmiştir. Ele alınan işletme gruplarında birinci grubun %55.56'sı, ikinci grubun %61.11'i, üçüncü grubun %50.00'si, dördüncü grubun ise %53.85'inin itimat ettiği için alıcıyı tercih ettiği tespit edilmiştir.

Çizelge 11. İşletmelerin alıcıyı tercih etme durumu

İşletme genişlik grupları	İşletmecinin alıcıyı tercih etme nedeni					
	N					
	İyi fiyat vermesi	İtimat ediyorum	Kota olması	Sürekli alım yapması	Peşin ödeme yapması	Toplam
I	5	25	6	3	6	45
II	2	11	0	2	3	18
III	3	7	1	2	1	14
IV	2	7	2	0	2	13
Ortalama	12	50	9	7	12	90
	Oran %					
I	11.11	55.56	13.33	6.67	13.33	100.00
II	11.11	61.11	00.00	11.11	16.67	100.00
III	21.43	50.00	7.14	14.29	7.14	100.00
IV	15.38	53.85	15.38	00.00	15.38	100.00
Ortalama	13.33	55.56	10.00	7.78	13.33	100.00

İşletmelerin pazarlama sorunları

İncelenen işletmelerde, işletmecilerin %55.56'sı yaş çay yaprağını pazarlarken sorun yaşadığını, %44.44'ü ise sorun yaşamadığını ifade etmişlerdir. Ele alınan

işletmelerin; birinci grupta %68.89'unun, ikinci grupta %38.89'unun, üçüncü grupta %35.71'inin, dördüncü grupta ise %53.85'inin yaş çay yaprağı pazarlamasında sorun yaşadığı tespit edilmiştir (Çizelge 12).

Çizelge 12. İşletmelerin pazarlamada sorun yaşama durumu

İşletme genişlik grupları	İşletmelerin pazarlamada sorun yaşama durumu		
	N		
	Yaşıyorum	Yaşamıyorum	Toplam
I	31	14	45
II	7	11	18
III	5	9	14
IV	7	6	13
Ortalama	50	40	90
Oran %			
I	68.89	31.11	100.00
II	38.89	61.11	100.00
III	35.71	64.29	100.00
IV	53.85	46.15	100.00
Ortalama	55.56	44.44	100.00

Yaş çay yaprağı pazarlamasında sorun yaşayan işletmecilerin, sorunları; taban fiyatın geç açıklanması ve fiyat düşüklüğü, kota kısıtının olması, alım yerlerindeki ilgisizlik ve diğer sorunlar olarak belirlenmiştir. Bu

sorunların; %52'sinin kota ve kontenjan kısıtlılığı, %22'sinin diğer sorunları (randevu vb.), %16'sının taban fiyatının geç açıklanması, %10'unun ise alım yerindeki ilgisizlik olduğu tespit edilmiştir (Çizelge 13).

Çizelge 13. Pazarlamada sorun yaşayan işletmelerin sorunları

İşletmecinin genişlik grupları	İşletmelerin pazarlamada yaşadığı sorunlar				
	N				
	Devlet taban fiyatının geç açıklanması ve fiyat düşüklüğü	Kota ve kontenjan	Alım yerindeki ilgisizlik	Diğer sorunlar	Toplam
I	5	18	3	5	31
II	0	2	0	5	7
III	1	2	2	0	5
IV	2	4	0	1	7
Ortalama	8	26	5	11	50
Oran %					
I	16.13	58.06	9.68	16.13	100.00
II	00.00	28.57	00.00	71.43	100.00
III	20.00	40.00	40.00	00.00	100.00
IV	28.57	57.14	00.00	14.29	100.00
Ortalama	16.00	52.00	10.00	22.00	100.00

Rize tarımında çay yetiştiriciliği önemli bir yer tutmaktadır. Çay yetiştiriciliği bölgenin en önemli tarımsal gelir kaynağıdır. Araştırma, Rize ilinde dört ilçede (Merkez, Fındıklı, Ardeşen, Çayeli) gerçekleştirilmiş ve veriler örnekleme yöntemi ile belirlenen 90 işletmeden yüz yüze görüşme yapılarak, anket yöntemi ile elde edilmiştir. Araştırmada, çay işletmelerinin sosyo-demografik yapısı ve pazarlama sorunları irdelenmiştir. Araştırma sonucuna göre işletmecilerin ortalama yaşı 52.31 yıldır. Diğer bölgelerde ve farklı üretim faaliyetinde bulunan işletmecilere göre çay üretimi yapan çiftçilerin yaşı daha yüksektir. Bölgede çay üreticilerinin %38.89'u ilkökul mezunudur. Bölgedeki

üreticilerin hane genişliği 4.31'dir. Bunların %50.66'sı kadın, %49.34'ü ise erkektir. Çalışma sahasındaki üreticilerin çay üretimi deneyim süresi ortalama 32.16 yıldır. Deneyim süresinin yüksek olmasını, çayın çok yıllık bir bitki olması ve tek yıllık bitkilere göre üretimden hemen vazgeçilememesinin bir sonucu olarak görmek mümkündür.

Çay üreticilerinin pazarlama kanalları incelendiğinde, üreticilerin hasat sonrası çaylarını özel sektör veya Çaykur'a sattığı belirlenmiştir. Üreticilerin önemli bir kısmı (%84.13'ü) öncelikli olarak Çaykur'u tercih etmektedir, %55.56'sının öncelikli tercih sebebi Çaykur'a itimat etmesidir. İşletmelerin %58.06'sı kota ve

kontenjan kısıtlılığı nedeniyle sorun yaşadığını belirtmiştir. Sonuç olarak, çay üretimi yöre halkı için önemli bir geçim kaynağıdır. Üretimin iklim koşullarına bağlı olması ve pazar olanaklarının sınırlı olması üretici gelirinde azalmalara neden olabilmektedir.

Üreticilerin mevcut kaynaklarla daha fazla ürün elde edebilmeleri veya belli bir miktardaki ürünün daha uygun bir girdi kombinasyonu ile elde edilebilmesi için bazı önlemlerin alınması faydalı olabilir. Bölgede daha verimli bir üretim sağlamak için; çay yetiştiriciliği konusunda mesleki eğitim verilebilir, gerektiği takdirde çay üretim ve pazarlama konularında eğitimler düzenlenmelidir. Bölgedeki üreticilerin daha bilinçli üretim yapmaları hem üreticiye hem ülke ekonomisine katkı sağlayacaktır. Çay yetiştiricileri birliği kurularak örgütlenmenin sağlayacağı faydalarla üreticilerin geliri artırılabilir.

ÖZET

Amaç: Bu çalışmada, Rize ilinde çay yetiştiren işletmelerin sosyo-demografik yapısı ve pazarlama sorunları incelenmiştir.

Yöntem ve Bulgular: Çalışma, Rize ili; Merkez, Fındıklı, Ardeşen ve Çayeli ilçelerinde çay yetiştiriciliğinin yoğun olarak yapıldığı köylerde 2017 üretim döneminde yürütülmüştür. Örnek işletmeler Neyman yöntemine göre belirlenmiş ve veriler 90 çay yetiştiren işletmeden yüz yüze görüşülerek anket yöntemi ile elde edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre; ortalama işletme genişliği 8.79 dekar, ortalama hane genişliği 4.31 kişi, işletmecilerin ortalama yaşı 52.31 yıl, işletmecilerin çay yetiştiriciliğindeki deneyim süresi 32.16 yıl, üreticiler çay yaprağı satımında çoğunlukla (%84.13) ÇAYKUR'u tercih ettikleri ve ÇAYKUR'u tercih etmelerinin en önemli nedeni güven ve itimat olduğu, üreticilerin %55.56'sı pazarlamada sorun yaşadıkları ve bu sorunun temel nedeni kota sınırlamasının (%58.06) olduğu belirlenmiştir.

Genel Yorum: Üreticilerin eğitim düzeylerinin ve çay yetiştiriciliğindeki deneyim sürelerinin yüksek olduğu, yaş çay yaprağı pazarlamasında problemler yaşadığı ve yaş çay yapraklarını genellikle ÇAYKUR'a sattıkları tespit edilmiştir.

Çalışmanın Önemi ve Etkisi: Türkiye'de çay üretiminde ilk sırada Rize ili yer almaktadır. Rize ili iklimi ve coğrafi yapısı nedeniyle çay yetiştiriciliği için uygun olup, çaya alternatif olarak yetiştirilebilecek başka bir ürün bulunmamaktadır. Dolayısıyla, çay yetiştiriciliği üreticiler için en önemli gelir kaynağı durumundadır.

Anahtar Kelimeler: Çay yetiştiren işletme, sosyo-

demografik özellikler, pazarlama, Rize.

ÇIKAR ÇATIŞMA BEYANI

Yazar(lar) çalışma konusunda çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

KAYNAKLAR

- Acar M, Gül M (2015) Havuç yetiştiriciliğinin teknik yapısı ve değişimi: Konya ili örneği. MKÜ Zir.Fak. Derg. 20(1): 43-53.
- Anonim (2016) ÇAYKUR Yıllık Faaliyet Raporu <http://www.caykur.gov.tr/CMS/Design/Sources/Dosya/Yayinlar/181.pdf> (Erişim Tarihi: 8 Nisan 2019)
- Anonim (2018a) Yeditepe Sağlık Hizmetleri A.Ş.-Çay Tarımı Arge Raporu.
- Anonim (2018b) Çay Sektör Raporu. <http://www.caykur.gov.tr/CMS/Design/Sources/Dosya/Yayinlar/104.pdf> (Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019)
- Anonim (2018c) TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri. <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (Erişim Tarihi: 25 Nisan 2019)
- Anonim (2019a) FAOSTAT DATA. <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC> (Erişim Tarihi: 13 Nisan 2019)
- Anonim (2019b) TÜİK Bitkisel Üretim İstatistikleri. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr> (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2019)
- Anonim (2019c) TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> (Erişim Tarihi: 2 Nisan 2019)
- Anonim (2019d) TÜİK Eğitim İstatistikleri. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=130&locale=tr> (Erişim Tarihi: 2 Nisan 2019)
- Bakırcı M (2005) Türkiye'de organik tarımın geleceği ve Türkiye-Avrupa Birliği (AB) tarım müzakerelerine etkisi. Coğrafya Derg. 13(1): 67-83.
- Başbuğ T, Gül M (2016) Analysis of cost and profitability for enterprises engaged in greenhouse cultivation in highland conditions: the case of Elmalı, Antalya. Econom. Engineer. Agric. Rural Develop. 16(2): 19-26.
- Dağ M (1996) Rize ili Kalkandere ilçesi çay işletmelerinde yaş çay yaprağı üretim fonksiyonu ve girdi kullanma etkinliği üzerine bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Fen Bil. Ens., Tarım Ekonomisi ABD, 103 s.
- Gül M, Demircan V, Yılmaz H, Yılmaz H (2016) Technical efficiency of goat farming in Turkey: a case study of Isparta province. Rev. Bras. Zootec. 45(6): 328-335.
- Gül M, Parlak H (2017) Input usage and problems in green bean production: a case of Burdur province, Turkey. AgroLife Sci. J. 6(1): 133-140.

- Gül M, Bayraklı B, Karlı B, Akpınar MG (2018) Cost and profitability of garlic production in Kastamonu province. *Scientific Papers. Econom. Engineer. Agric. Rural Develop*, 18(2): 227-232.
- Karlı B, Gül M, Kadakoğlu B, Karadağ Gürsoy A (2018) Türkiye’de Tarımda Üretici Örgütlenmesinin Önemi ve Gelişimi. *Akademia Sos. Bil. Derg.*, Özel Sayı(1): 318-329.
- Mesci O, Karlı B (2018) Isparta ilinde arazi toplulaştırması yapılan alanlardaki tarım işletmelerinin sosyo-ekonomik analizi. *MKÜ. Zir. Fak. Derg.* 23(1): 106-114.
- Özcan M, Yazıcıoğlu E (2013) Türkiye çay yetiştiriciliğinin sorunları ve öncelikleri. II. Rize Kalkınma Sempozyumu, Mayıs 03-04, Rize, Türkiye. ss 64-77.
- Resmi Gazete (1994) Çay Bahçesi Ruhsatlarının Yeniden Düzenlenmesinde Uygulanacak Esaslar Hakkında Yönetmelik.
<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21823.pdf>
(Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2019)
- Sarı F (2010) Çay işlemede teanin miktarının değişimi. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Fen Bil. Ens., Tarım Ekonomisi ABD, 89 s.
- Seyis F (2018) Rize ve Çevresinde Çay Üretimi ve Organik Tarım Çalışmaları. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları No:25, Rize. 161 s.
- Üstün Ç, Demirci N (2013) Çay Bitkisinin (*Camellia SINENSIS L.*) Tarihsel Gelişimi Ve Tıbbi Açıdan Değerlendirilmesi. *MEÜ Tıp Fak. Lokman Hek. Tıp Tar. ve Folk. Tıp Derg.*, 3(3): 5-12.
- Yamane T (2001) Temel Örneklem Yöntemleri. Çevirenler. Esin A, Bakır MA, Aydın C, Gürbüzsel E. Literatür Yayınları, İstanbul. 528s.